

Etika i mirovni rad – nepodnošljiva lakoća delovanja

Ana Bitoljanu

*„Ethics may seem like an intellectual abstraction,
but we are all, in our own ways, ethicist“
Rethinking War and Peace, Diana Francis*

U društvima u kojima je sve relativno, „dobro“ je imati neku konstantu pa makar konstanta bila baš to: sve je relativno i sve se može relativizovati. Tako se čak i crveno svetlo na semaforu shvata kao opcija, zastati ili ne, zavisi od puno faktora.¹ Šta reći onda o težim pitanjima – jesu li heroji heroji ili ratni zločinci, jesu li žrtve žrtve ili manipulatori i koliko ih je uopšte bilo, jesu li nevladine organizacije branitelji demokratije ili strani plaćenici, je li to volja građana ili skrivena politička agenda, i tako dalje i tako dalje. Odgovori naravno nisu laki, a često nisu ni ili-ili. U svemu tome još je teže što etika nije, ili ne treba da bude, relativna ili subjektivna.

Zašto je nema?

Na ovim prostorima, među ljudima koji se bave mirovnim radom (a i inače), reči etika, moral, moralnost se retko čuju. Nema ih ni u projektnim predlozima koji se uglavnom pišu manje-više univerzalnim jezikom prepunim poznatih mesta i opisa, uz *kopi-pejstiranje* delova prethodnih predloga projekata (što već samo po sebi nešto kazuje), iako koncepti izgradnje mira ukazuju na važnost

*

1 „Moguće opcije zavise od veličine automobila, boje i forme registarskih tablica, kombinacije maloletnosti vozača i društvenog statusa njegovih roditelja, itd.“, Otec Metodij Zlatanov, *Esej*, Nedelno vreme, 12. 03. 2006.

etičke svesnosti i odgovornosti prema zajednici² kao i na to da je uspostavljanje vladavine prava u postkonfliktnim sredinama usko vezano za uspostavljanje etike tj. obnavljanje društvenih normi.³ Za ovakvu situaciju sigurno postoje kompleksniji i dublji razlozi koji će, nadam se, uskoro postati interes nekih sveobuhvatnijih i složenijih istraživanja, a za one koji se užasavaju „teorije“ postati predmet otvorenih razgovora i propitivanja. Zajednica koja ne osvesti potrebu za uspostavljanjem nekog etičkog rama u okviru koga će raditi i delovati, teško da se može nadati održivom, konstruktivnom radu; više će to ići u pravcu gradnje i razgrađivanja, pri čemu neće uvek biti jasno šta je šta, tj. kad se gradi a kad razgrađuje.

Da pogledamo, zasad na prvu loptu, koji su mogući razlozi ovakvog izbegavanja etike. Kroz razgovore sa ljudima otkrivaju se nekoliko mogućih razloga. Neki su vezani na način na koji sami aktivisti i aktivistkinje razmišljaju o etici, a neki su vezani za to kako društvo u kojem živimo razmišlja o njoj i tako, na taj način, posredno utiče na stavove aktivista/kinja jer mi radimo sa ljudima iz različitih grupa i okruženja koji nas, hteli mi to ili ne, na različite načine određuju.

Etika se često percipira kao, pre svega, hrišćanska etika, zbog duge tradicije upotrebljavanja reči etika i moral u religioznom kontekstu i religioznoj terminologiji (gde se, naravno, i danas mogu naći). Na ovim, „našim“, područjima ovakvo izjednačavanje etike sa religioznom etikom dešava se često, i to dosta ometa sagledavanje njene pune važnosti i značaja. Sa jedne strane, postoji nagomilano iskustvo nepoštovanja religioznih etičkih vrednosti od strane samih crkvenih velikodostojnika, a uopšte i ljudi koji se deklariraju kao religiozni. Sa druge strane, postoji direktna umešanost i odgovornost i Katoličke i Pravoslavne crkve⁴ u ratove i konflikte koji su pogodili zemlje bivše Jugoslavije u poslednjih petnaestak

*

2 Eastern Mennonite University, Center for Justice and Peacebuilding – Core Values and Mission.

3 Johns Hopkins University, School of Advanced International Studies – Approaches: Peacebuilding.

4 Ovim ne amnestiram ratne hušakače, pripadnike Islamske vjerske zajednice kojih je isto bilo poprilično, i koji su isto tako odgovorni za ratna dešavanja, već samo ukazujem na moguću vezu između percipiranja etike i hrišćanske etike kod ljudi koji žive na prostoru bivše Jugoslavije.

godina. Zbog svega toga većina aktivista/kinja iz regije ne žele da imaju ništa sa ičim što ima religiozni predznak. Čak ni sa pozitivnim potencijalima za mirovni rad koje svaka religija nosi, čak ni sa pojedincima/kama ili manjim grupama unutar tih religioznih zajednica koji su pokušali da se suprotstave toj „glavnoj struji“ te su bili marginalizovani... Velike religijske zajednice, u trenutku kad su spremno prihvatile ratni poklič i pokušale da izbore sopstvene mutne interese, pri tom potpuno zaboravljajući učenja i osnovne religijske i etičke vrednosti, izgubile su pravo da budu adekvatni etički uzori u društvu; ono što kažu, čak i kad zvuči ispravno, uzima se sa skepsom, a proći će dosta vremena dok saradnja ne postane normalna između nevladinih organizacija ili aktivističkih grupa sa različitim religioznim organizacijama ili grupama. Nažalost.

Tu je, zatim, mišljenje da se za bavljenje etikom treba imati nekakvo, po mogućnosti institucionalno iskustvo: škola, kurs, sertifikat, itd. Etika se, tako, veže uz „akademizam“, odnosno njegovu negativnu konotaciju, jer je ovde akademizam nasuprot aktivizmu, nasuprot „nama“ koji se bavimo praktičnim radom (odnosno „pravim“ radom, često *grassroot*, u lošim uslovima i na terenu), a etikom se teoretski bave razni profesori uhlebljeni po fakultetima i institutima i „od toga mnogo koristi nema“. Sa druge strane, teoretičari retko ili nedovoljno prepoznavaju vrednosti praktičnog rada, niti prepoznaju potrebu za sistematskim sublimiranjem znanja i iskustava stečenih na ovaj način, pa dobrim delom zaslužuju gorenavedene kritike. Ovaj jaz praksa–teorija vrlo je destruktivan, jer etički sud koji nije valjan u praksi trebalo bi i u teoriji da bude sporan, a praksa koja ne izdigne svakodnevna individualna delovanja u nekakav jasan i koliko-toliko teoretski podržan vrednosni sistem nikad neće uspeti da uspostavi mehanizam širenja etičkih ideja kako bi one postale normativna dejnost.

Treće, etika se u našim tranzicijskim društvima doživljava kao, eto, još jedna zaostavština iz prošlog, nesrećnog sistema od kojeg se valja ograditi, nekad osnovano i promišljeno, a nekad čisto po inerciji. Sistem u kome je, barem naizgled, imalo težinu i značenje pozvati se na nečiji individualni moral ili prozvati nečiju profesionalnu etiku (na primer, novinarski kodeks ili lekarska etika). Sada, uz sve likove koji svoje lične interese realiziraju kao političari,

biznismeni, novinari itd. razmišljati u etičkim kategorijama, pozivati se na njih, ne daj bože tražiti odgovornost od nekoga ko je na poziciji ili ima određenu moć, ne samo da zvuči deplasirano, već što je još strašnije, zvuči naivno i nailazi na podsmeh. Odabravši da se bave mirovnim radom, aktivisti i aktivistkinje najčešće ne nailaze na široku podršku svoje sredine, pa kad zanemarimo uvredljive i pogrdne nazive kao „lopovi“, „plaćenici“ ili objašnjenje da to što rade jeste presipanje „iz šupljeg u prazno“, ostaje paradoksalno ali istinito „bolja“ varijanta a to je etiketiranje tipa „naivni“, „don kihoti“, „utopisti“, „kakvo je to zanimanje?!“ ... Tako, radeći i pokušavajući da balansiraju ove i druge pritiske, sasvim je razumljivo što aktivisti/kinje ne žele dodatno da obremene sopstvenu poziciju insistirajući na nekakvoj etici, osobito ako nisu promišljali ili nisu baš načisto koja je vrednost te etike (iako će često otvoreno braniti neke tipično etičke vrednosti ali pod drugim imenima).

Tako, etika je postala samo još jedna reč koja je izgubila sadržaj, koja se „izlizala“. Nepopularna je zbog preterane (zlo)upotrebe i manipulacije u prethodnim decenijama, nepopularna je zbog toga što treba kritički da posmatra i traži drugačije vrednosti, postavljajući se nasuprot instant kulturi, konzumerizmu, neosetljivosti za druge, itd. Nepopularna je i zbog toga što, trenutno u našim društvima, na društvenom nivou nosi vrlo malu utehu onima koji su „neuspešni“ pa se nisu (s)našli u ova mutna vremena (a da se „snađeš“ znači da konstantno radiš razne neetičke stvari). Pred nama je, dakle, popriličan put ponovnog uvođenja etike u svakodnevni rečnik, rame uz rame sa težinom uspostavljanja i upotrebom koncepta društvene odgovornosti.

Čime se bavi, ili gde je ipak pomalo ima...

U poslednjih par godina postignut je izvestan napredak u uspostavljanju etičkog ponašanja/rada u mirovnom radu, iako su diskusije vezane za etiku mirovnog rada više išle u pravcu definisanja odnosa između spoljnih i unutrašnjih aktera (ili se to najglasnije čulo?), i pitanja vezanih uz „vlasništvo“ nad procesom i rezultatima samog rada, a ne toliko u pravcu definisanja načela i načina rada ili etičkih principa. O etičkim načelima mirovnog rada uglavnom se ne govori puno, niti se ona dovoljno propituju.

Etički kodeksi se po organizacijama pojavljuju, tu i tamo, kao kodeksi profesionalne odgovornosti – vrsta formalne izjave za koje se vrednosti određena organizacija zalaže. Češće se javljaju ako je reč o posebno delikatnoj oblasti rada ili o oblastima koje je na neki način lakše definisati preko opisa posla, aktivnosti ili specifičnosti grupa, na primer, u radu sa decom, medijima, itd. Pri tom, pošto se uglavnom definišu vrednosti, sramežljivo se nagovesti da je u slučajima u kojima bi došlo do sumnje da nečiji rad protivreči tim vrednostima tu Etička komisija (ili neko drugo etičko telo) koja bi se time bavila. O ovim etičkim telima, zamišljenim tako da imaju savetodavnu i/ili nadzornu ulogu dosta se retko čuje, iako efikasnost ovih kodeksa zavisi upravo od toga u kojem obimu se oni podržavaju ili sankcionišu. U praksi, čest je slučaj da ne postoji nikakva procedura ako nastupi kršenje tih vrednosti, pa se stiče utisak da ove komisije/tela još uvek nisu potpuno profunkcionisale.

Ono o čemu se govori, a pripada etičkom korpusu, jesu vrednosti mirovnog rada, odnosno jeste pitanje šta je ono za šta se zalažemo u svom radu. Odatle bi se trebalo krenuti ka „na koji se način zalažem za te vrednosti, i šta kad postoji raskorak između načina na koji radim u ime nekih vrednosti i samih tih vrednosti?“. Uglavnom, postoji konsenzus, bar pri taksativnom nabranjanju određenih vrednosti. Pri tom, čak i ako je relativno jasno šta znači raditi na društvenoj promeni, zalagati se na primer za inkluzivnost i participativnost, saradnju, solidarnost ili na neprihvatanju diskriminacije i nasilja, već pri samom spominjanju demokratije, tolerancije, itd. pojavljuje masa problema (kako u pretpostavci da se svi slažemo i podrazumevamo šta oni sadržinski jesu, tako i u propitivanju kako ih pojedinci ili grupe doživljavaju) pa se zbog nemogućnosti konsenzusa najčešće i izbegavaju. Od vrednosti koje se obično navode, meni je osobito interesantna saradnja, na sva usta hvaljena i priželjkivana, no u praksi se dosta retko može naći. Ovakav raskorak vrednost–praksa miriše na zatvorenost grupa i pojedinaca koji se bave mirovnim radom, kako između sebe, tako i prema drugima. Dalje, ova zatvorenost dovodi do različitih grupisanja, najčešće na osnovu pristupa u radu, pri čemu se organizacije i pojedinci uglavnom drže uskog kruga saradnje, često zaboravljajući da različiti pristupi ne vode nužno u drastično ili potpuno vrednosno razilaženje.

Jedno od takvih velikih vrednosnih razilaženja je neosveštavanje partnerskih uloga u radu. Učesnici, akteri mirovnog rada često u određenim fazama jedni sa drugima komuniciraju preko superiornih i inferiornih odnosa, na osnovu razlika u veličini, resursima, direktnoj ili indirektnoj involviranosti, uticaju, itd. Na taj se način preslikavaju dominantni negativni društveni obrasci, uspostavljaju se pozicije „moći nad...“, a deo učesnika svodi se na čiste implementatore. Tako je polje mirovnog rada često takmičarski poligon, iako upravo jedna od njegovih glavnih etičkih vrednosti leži u okupljanju i podršci zajednički željenim promenama (rad na društvenoj promeni se često navodi kao prva vrednost mirovnog rada, a uvažavanjem važnosti partnerskih odnosa, razvijaju se i neguju potencijali svih učesnika koji daju svoj doprinos izgradnji mira bez razlike koliko je taj doprinos veliki).

Drugo veliko razilaženje je u različitom odnosu prema lokalnim zajednicama. Te razlike možda se najplastičnije vide preko sukobljavanja oko pitanja lojalnosti. Mahom ljudi koji rade za velike i/ili strane organizacije, kažu da je potrebno raščistiti da mora postojati lojalnost prema finansijerima i/ili matičnoj organizaciji, da je to polazna tačka i da to uostalom znači raditi na odgovoran način (a to je najčešće i negde manje ili više jasno zapisano i u opisu radnog mesta). Dobar deo ljudi koji, mahom, rade za domaće organizacije, kažu da ako uopšte dopustimo koncept lojalnosti, onda naš rad i našu lojalnost dugujemo pre svega ljudima za i sa kojima radimo, odnosno zajednici. Treći će apsolutno odbiti da imaju bilo kakve veze sa lojalnošću, zbog potencijalne opasnosti da ona sama po sebi isključuje mogućnost kritike i samokritike tj. da lojalnost traži određeno slepilo i bespogovornost. Ono što intrigira jeste činjenica da ukoliko se uopšte može govoriti o nekom jasnom sistemu delovanja, koji bi mogao biti i etički sistem (gde se manje-više zna šta treba raditi, šta je poželjno a šta ne, i gde postoje neki pisani materijali o tome, tipa „radni kodeks“), su upravo te velike i/ili strane organizacije i ljudi. Verovatno zbog mnogobrojnosti, hijerarhijske postavljenosti i velikog obima posla, oni su najbliže tome da imaju jasan koncept i istovremeno mogućnost sankcionisanja, ukoliko se taj koncept ne poštuje. Sasvim drugo pitanje jeste to koliko je taj

koncept primeren sredinama u kojima rade i kako se prema njemu odnose „domaći“ akteri.

Još jedan problem koji iskrsava na relaciji etika–mirovni rad je nejasnost šta je mirovni rad ili tačnije šta je sve mirovni rad. Odgovori na to pitanje idu od pokušaja sužavanja i tačnog definisanja „mirovni rad je to i to...“, do uopštavanja tipa „sve, mirovni rad je svaka pa i najmanja akcija koja utiče, pomaže i održava mir“. Dodatnu konfuziju stvara i to što deo ljudi koji su percipirani kao neko/ a ko se bavi mirovnim radom, sami sebe tako ne doživljavaju iz različitih razloga: „ako si plaćen, onda to nije mirovni rad, ti onda obavljaš posao kao i svi drugi“, „ako nije jasno šta je mirovni rad kako onda neko može biti mirovni radnik?“, „ne doživljavam se tako jer to zvuči nekako previše formalno, previše zapadnjački“, „polje izgradnje mira je toliko široko i sveobuhvatno da ja ne mogu to tako definisati, ja radim samo na jednom malom deliću toga“...

Uspostavljanje nekog univerzalnijeg sistema vrednosti mirovnog rada, ili tačnije, potreba da ga pretočimo u nešto opipljivo u odnosu na šta bismo mogli da se referiramo čini mi se dosta važnim, jer pravi smisao etike jeste da bude primenljiva i da rukovodi praktičnim ponašanjem. Za sada većina nas radi po sopstvenom nahođenju, po sopstvenim etičkim ubeđenjima. Ljudi, svakako, znaju šta je dobro ili loše na individualnom nivou, retko da će neko napraviti nešto loše i reći, „ok, ovo nije dobro što sam uradio ali nema veze...“, pre će biti da će nešto napraviti misleći da radi nešto dobro, da to tako treba. Radeći na određen način za koji mislimo da je ispravan, mi pokušavamo da uspostavimo nekakve standarde za koje očekujemo da ih i drugi poštuju i primenjuju jer su „ispravni, poželjni, dobri, itd.“. I tačno tu se nalaze najveća razilaženja. Kako nije postignuto da se to stavi u moralni sistem, različite organizacije rade na različite načine, često se i unutar iste organizacije radi na različite načine, što ne mora uvek ili nužno samo po sebi biti loše da se toliko često u ličnim ili međuorganizacijskim konfliktima ne dešava da obe strane nastupaju kao moralno ispravne i zbog toga, naravno, superiorne. Tako, različiti akteri koji se bave izgradnjom mira često ukazuju, bez prevelikog uspeha, jedni drugima kako je poželjno raditi, pri tom svaki čas ulazeći u neke antagonističke odnose, kao da na ovom polju nema dovoljno problema i bez toga.

U ovakvoj situaciji skoro da ne postoji neki kontrolni mehanizam koji bi pomogao da se bolje sagleda rad i da se sprečavaju neželjene posledice određenog mirovnog rada. Mi svakodnevno prosuđujemo kako radimo i kako drugi rade, no, pošto nemamo dovoljno prostora za konstruktivnu kritiku i diskusiju o tome, sve se svodi samo na privatne priče. Čak i kada mislimo da neko ili neka organizacija čine kontraproduktivne stvari pod maskom mirovnog rada, nema puno toga što se može učiniti, a da ne govorimo o koraku unazad tj. *najvažnije* i pravo pitanje jeste kako smo sigurni da je to što neko radi negativno, u odnosu na šta donosimo takve zaključke? U retkim slučajima kada se radi, na primer, o očiglednoj diskriminaciji neke grupe, ili o otvorenom seksizmu npr., relativno lako je reagovati i reći da se radi na loš način. Međutim, većina problematičnih situacija uopšte nije tako očigledna i jasna. A ako je meni ostavljeno na sopstvenu savest kako ću da radim ili pristupam ljudima u zajednici ili prema određenim skupinama ili problemima, onda je svakako neosporno legitimno da to pravo ima i svako drugi, bez obzira na koji način radi i da li se ja sa tim slažem (posebno ne da li se ja sa time slažem).

Za kraj malo demistifikacije

Kada ljudi rade na nekim problemima mirovnog rada istovremeno se bave i etičkim pitanjima (naravno važi i obrnuto), često ne znajući, ili ne dovodeći ih u vezu. Ako pogledamo šta je, na primer, relevantno za Primenjenu etiku⁵ i čime se ona sadržinski bavi, videćemo da se veliki deo preklapa sa interesnim poljem mirovnog rada ili mirovnog obrazovanja, i da tu svakako ima dosta dodirnih tačaka:

Jedno etičko pitanje je relevantno ako sa njim mora da se suoči svaka misleća osoba. Sa nekim od ovih pitanja mi se svakodnevno susrećemo,

*

- 5 Primenjena etika je grana etike koja pokušava da praktično primeni etičke principe u specifičnim društvenim ili individualnim problemima. Piter Singer se smatra za jednog od prvih filozofa koji su upotreбили izraz „primenjena etika“ kao izraz za praktičnu etiku. Oblasiti i pitanja kojima se primenjena etika bavi su: ljudska prava, društvena odgovornost privrednih subjekata, bioetika, etika medijuma, obrazovna, istraživačka, kompjuterska, sportska, vojna, međunarodna, marketinška, ekološka, pravna etika, itd. Primenjena etika pripada jednoj od najekspanzivnijih oblasti društvenih nauka danas.

druga se srećom ne tiču naših svakodnevnih odluka, mada mogu da iskrсну u jednom trenutku našeg života. Ona takođe predstavljaju onu vrstu pitanja o kojima svaki aktivni učesnik treba da razmišlja u društvenim procesima odlučivanja. Za primenjenu etiku takva pitanja su tretman etničkih manjina, jednakost žena, upotreba životinja za ishranu i istraživanje, očuvanje prirodne sredine, abortus, eutanazija, obaveza bogatih da pomažu siromašne, izbeglice i njihov tretman, građanska neposlušnost, seksualne razlike i seksualna jednakost, itd.⁶ Zvuči poznato, zar ne?

Kada pogledamo stotinjak godina unazad, lako nas može obuzeti osećaj neizmerne radosti, čuđenja i uzbuđenja šta je sve čovek napravio. Kada pogledamo unazad, jednako lako nas može obuzeti osećaj neizmernog straha, čuđenja i očaja, isto tako zbog onoga šta je čovek uradio ali i zbog onog što je propustio da uradi. Zbog toga, važno je da na glavnu alibi-tvrđnju današnjice da *nema proverenih i sigurnih etičkih obrazaca pa se zbog toga ne moraju poštovati nikakvi*, odgovorimo uspostavljanjem nekakvih obrazaca pa makar i ne bili provereni, makar ih i menjali. Svet u kome živimo, nažalost ne postaje bolji, a budućnost je sve drugo osim sigurna i izvesna. Etika nudi odgovore na neka pitanja koja nas tište. Za globalnu promenu nabolje očigledno je potrebno još puno više svega, a možda najpre i najviše prepoznavanje, podrška i povezivanje onih koji rade na toj promeni, kao i brisanje imaginarnih granica između „različitih“ oblasti.

*

6 Piter Singer, *Praktična etika*, Signature, Beograd, 2000, Predgovor.